

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеев М.С. Автоматическая рубрикация текстов: методы и проблемы / М.С.Агеев, Б.В.Добров, Н.В.Лукашевич // Уч. Зап. Казанского Государственного Университета. – Т. 150. – Кн. 4., 2008.
2. Залевская А.А. Метафора и формирование проекций текста / А.А.Залевская // Текст в коммуникации: [Сб. науч. тр.] / Ин-т языкознания; Тверской сельхоз. ин-т. – М., 1991.
3. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику: [Учебник] / А.А.Залевская. – М.: Российский гос. гуманит. ун-т, 1999. – 382 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики / А.А.Леонтьев. – М.: Смысл, 1997.
5. Рафикова Н.В. Динамика ядра и периферии семантического поля текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н.В. Рафикова. – Тверь, 1994.
6. Kent A., Bery Madeline M., Luehrs Jr. Fr. U., Perry J.W. Machine literature searching VIII. Operational criteria for designing information retrieval systems // American Documentation, Vol 6, Issue 2, pp 93-101. – April 1955.

УДК 811.111(075.8)

ПСИХОЛІНГВІСТИКА – ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО:
ПОЛІТИКА ПАРТНЕРСТВАСергій Заскін
(Луцьк, Україна)

У статті розглянуто становлення й розвиток міждисциплінарних контактів психолінгвістики й перекладознавства. Психолінгвістика як порівняно молода галузь науки спромоглася намітити орієнтири новітніх досліджень у перекладознавстві.

Ключові слова: психолінгвістика, переклад, перекладознавство.

Стаття пропонує розглядати становлення й розвитку міждисциплінарних контактів психолінгвістики й перекладознавства. Психолінгвістичне, як порівняно молодий сфері науки, удалося наметити орієнтири нових досліджень в перекладознавстві.

Ключевые слова: психолінгвістика, переклад, перекладознавство.

The article focuses on emergence and development of interdisciplinary contacts between Psycholinguistics and Translation Studies. The former as a comparatively young field of science has been able to draw new directions in Translation Studies' research.

Key words: Psycholinguistics, translation, Translation Studies.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Потреба в перекладі викликана розмаїттям мов у світі й міжкультурною комунікацією, а вона, як слушно зауважує Т. Слама-Казак, – у фокусі інтересу психолінгвістики [24]. Підхід цієї науки до перекладу як виду комунікації тлумачить перекладача як “семіотичну особистість” [9], покликану долати труднощі незбігу значень, різниці “мовних картин світу” та іменованих об’єктів, знаходити еквіваленти

у цільовій мові, яка, зазвичай, членує дійсність інакше, аніж вихідна мова. Йдеться не лише про часто згадувані екзотичні приклади перекладу слів-реалій, а й про непоодинокі випадки існування у мові оригіналу понад одного еквівалента в мові перекладу чи навпаки.

Уважається, що у психолінгвістики три основні теоретичні джерела [1]. Перше – це психологічний напрям у мовознавстві XIX – початку XX століття. Передовсім, ідеться про ранні психолінгвістичні ідеї таких учених, як В. фон Гумбольд, Г. Штейнталь, О. О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, які мали безпосередній зв’язок із перекладознавством.

Виклад основного матеріалу й обговорення результатів. Отож, підвалини психолінгвістичного підходу в перекладі, хоч як не парадоксально, із присмаком «неперекладності», заклали вчені ще наприкінці XVIII – початку XIX століття. Так, видатний німецький етнолог Вільгельм фон Гумбольд (1767-1835) на основі розуміння індивідуальності і своєрідності мов та духовної унікальності народу висунув *гіпотезу лінгвістичної відносності*, яка поширилася далеко за межі мовознавства, природно, здійснивши вплив і на психолінгвістику, і на перекладознавство. Гіпотеза постулювала, що носії різних мов сприймають реальність і мислять по-різному, оскільки категорії і відмінності, закодовані в одній мові, не обов’язково присутні в іншій. Тому перекладач, на його думку, намагається вирішити у принципі невирішуване завдання: він повинен повністю дотримуватись оригіналу і водночас зважати на особливості своєї рідної культури і мови. У першому випадку текст перекладу втрачить “присмак” і особливості цільової мови. У другому випадку при перекладі втрачаються риси оригіналу.

Послідовником ідей В. Гумбольда й водночас засновником психологічної течії в мовознавстві був Гейман Штейнталь (1823-1899). У його концепції мова належить до об’єктів психологічних наук і визначається як вираження усвідомлених внутрішніх, психічних і духовних порухів, станів та відношень за посередництвом артикульованих звуків. Інакше кажучи, Г. Штейнталь розвинув і поглибив уявлення попередника, розглядаючи мовлення як духовну діяльність. Таким чином мова трактувалась загалом як знаряддя та діяльність духу, відзеркалення культури народу.

Ученим, який підтримував загальний дух «неперекладності», але сам перекладав досить удало [10] був український мовознавець Олександр Опанасович Потебня. Він фактично окреслив шляхи і нагальність зближення мовознавства і психології, назвавши науку майбутнього “лінгвістична психологія” [12]. У межах своєї мовознавчо-психологічної концепції відношення слова до думки послідовник В. Гумбольда висловлював ідею, що переклад з однієї мови іншою неможливий без певної зміни смислу, адже слово першої мови не може бути тотожне слову другої, навіть якщо обидва належать до одного й того самого предмета або явища [13, 44]. Більш того, переклад не досягає своєї мети, позаяк жодна мова, фактично, не перекладна іншою [Фінкель, 254], тому «переклад з однієї мови іншою є не передача тієї самої думки, а збудження іншої, відмінної» [12, 172].

Своєрідно підійшов до теми перекладу й універсалій І. Бодуен де Куртене – з боку генетичної спорідненості мов, поставивши на порядок денний необхідність розгляду поняття «фонетичний переклад». У полеміці з М. Крушевським, він наполягав, що з позиції мовця мова є явищем наскрізь і

винятково психічним, «центрально-мозковим», в чому проявляються психологічні позиції його концепції. Фонетичний переклад, тобто передача звукової форми окремих слів однієї мови звуковою формою іншої мови можливий за суворо визначеними звуковими законами й за встановленими звуковими відповідностями. Отже, можливість такого перекладу вважається ознакою генетичної спорідненості мов. Учений-мовознавець також наполягав на трактуванні мови як надбання індивіда, ставлячи питання про бачення мовознавства як науки, що безпосередньо пов'язана з психологією, соціологією. Тому мовні феномени, на його переконання, є відбитком «зовнішнього й внутрішнього світу в людській душі за межами зовнішніх мовних форм» [2, 214]. Існування й розвиток мови зумовлені суто психологічними законами; в мові немає жодного явища, що також не є психічним. Відтак мовознавство лінгвіст відносив до соціальної психології [Там само, 348, 353].

Слід згадати й унесок засновника структуралізму Фердинана де Сосюра, який визнав за лінгвістичним знаком психологічний статус [Сосюр 2000]. Школи структуралізму здійснили неабиякий вплив не лише на мовознавство, а й на становлення психолінгвістики й перекладознавства як окремих галузей науки. Свідченням цьому є ідеї представника американської школи Юджина Найди – видатного перекладознавця й перекладача Біблії, «отця динамічної еквівалентності» [22].

Інший представник американської школи – Чарльз Осгуд – є одним із основоположників течії *біхевіоризму* в американському дескриптивізмі середини ХХ ст., яка виявилася другим потужним джерелом психолінгвістики. Хоча термін “психолінгвістика” й увійшов до наукового обігу у 1953 році після міжуніверситетського дослідницького семінару в м. Блумінгтон (США), присвяченого теорії інформації математичного спрямування, вперше його згадав Н. Пронко в праці «Language and Psycholinguistics» (1946) з посиланням на датовану 1936 р. монографію Дж. Кантора «An Objective Psychology of Grammar».

Утім, семінар у США засвідчив “вибух” цікавості з боку наукового світу до процесів мислення, а також бажання координації зусиль експериментальної психології, теоретичної лінгвістики та штучного інтелекту щодо досліджень мовленнєво-мисленнєвих процесів. Організований він був американськими психологами – адептами теорії біхевіоризму Дж. Керолом та згадуваним вище Ч. Осгудом, а також лінгвістом – семіологом і етнологом Т. Себеоком. Підсумки цього семінару, опубліковані в 1954 р. у книзі за редакцією Ч. Осгуда й Т. Себеока, дали могутній імпульс до активізації когнітивних досліджень у всьому світі [23].

Психолінгвістика-54 мала вагомні наслідки для лінгвістики, психології, а також для перекладознавства, оскільки вона ознаменувала народження комунікативної парадигми в науках, з погляду якої мову почали розглядати як інструмент комунікації. А це означало відхід від теорій «неперекладності» в дусі Сепіра – Ворфа. Ч. Осгуд розглядав акти комунікації у вигляді моделей загальної теорії зв'язку. Отож, учений ще в середині ХХ ст. висунув проблему розуміння учасниками комунікації одне одного, чільне місце в якому належить коду. Цей, в термінах Ч. Осгуда, “код” і є знання, які дають змогу, з одного боку, породжувати висловлювання, а з іншого, – розуміти думки, виражені засобами мови. Знання, використовувані для декодування повідомлення, не

обмежуються лише знаннями про мову. До них належать також енциклопедичні знання про світ, соціальний контекст, уміння когнітивно обробляти текст та відображену в ньому інформацію. При цьому жоден із видів знань не є домінуючим. Лише комплексне дослідження організації всіх типів знань дає змогу визначити сутність комунікативної компетенції, формування вивідного знання та конструювання моделі ситуації тексту / дискурсу.

Безумовно, такий комунікативний підхід із «присмаком» біхевіоризму в психолінгвістиці Ч. Осгуда та його послідовників фактично стимулював також розвиток теорії перекладу наприкінці 50-х років ХХ століття, оскільки до того часу, як зазначалося вище, вона перебувала під впливом теорій “неперекладності”. Модель комунікації Осгуда – Вівера слугувала стимулом до формування перших моделей і двомовної комунікації. Так, представник лейпцизької школи перекладу О. Каде запропонував таку схему двомовного комунікативного процесу [21], яка має трифазову реалізацію (див. рис. 1).

Отож, у фазі I перекладач є першим адресатом (A1) вихідного тексту. У фазі II перекладач після виконання функції перекодувальника (nk) й зміни коду стає вторинним відправником (B2). Нарешті, у фазі III перекладач здійснює кодування тексту на ПМ для кінцевого одержувача – адресата 2 (A2) [17].

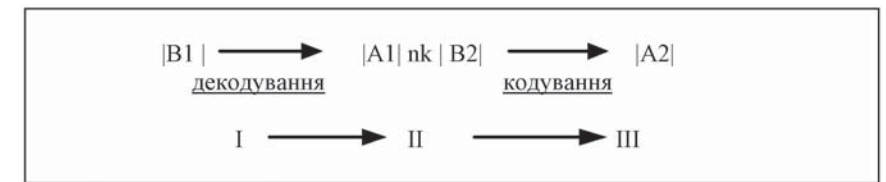

Рис. 1.1. Модель двомовної комунікації за О. Каде

У комунікативній концепції О. Каде мовна форма слугує змісту, переклад – це проста заміна мовних одиниць однією мовою на такі само знаки іншою мовою. Як бачимо, перекладознавець обмежує «радіус дії» трансляційної лінгвістики лише текстовим змістом, не надаючи великої ролі мисленнєвому аспекту діяльності перекладача. Така позиція загалом характерна для обмеженої біхевіористичної картини наукового бачення за принципом ланцюга «стимул – реакція». Попри застереження, ця та інші моделі тих днів дали імпульс першим системам машинного перекладу (МП) нульового покоління, які іменувалися «морфологічними» [20].

Принагідно зауважмо, що комунікативний підхід до перекладу не здатен був забезпечити достатньої бази для розуміння природи мовних знаків на всіх мовленнєвих рівнях, відношення мови до культури.

Третім джерелом психолінгвістики й водночас потужним рушієм й точкою відліку перекладознавчих досліджень уже в новому форматі є трансформаційна або генеративна граматики Ноама Хомського (Чамського), яка іменується ще як символізм або менталізм [18; 19]. Серед найпомітніших праць американської школи дескриптивізму, які здебільшого належать перу Н. Хомського є «Синтаксичні структури» (1957), «Аспекти теорії синтаксису» (1965). Цей період панування у психолінгвістиці зазначеної теорії психолінгвістиці нерідко згадується як «хомськянська революція». Прибічники цієї теорії дотримувались погляду, що володіння мовою ґрунтується на здатності породжувати “правильні”

речення. Трансформаційна лінгвістика Н. Хомського мала неабиякий вплив на основні напрями досліджень закордонної психолінгвістики того часу. Так, універсальна граматики сформувала такий напрям у психолінгвістиці – вивчення мовної компетенції (здатності) та мовного виконання (активності) – (“language competence vs. language performance”). У фокусі інтересу лінгвіста – мовна здатність (“language competence”), структура, а психолога – мовна активність (“language performance”), функція. Характерно, що до кола інтересів перекладознавців належить їхній тандем – і мовна здатність, і мовна активність.

Для психолінгвістичного дослідження перекладу цінним видається положення трансформаційної граматики стосовно того, що дослідження механізмів засвоєння мови уможливує виявлення й осмислення універсалій у мовах і перекладі. Теорія універсальної граматики поряд із ідеями необіхевіоризму неабияк вплинула й на становлення наукових поглядів перекладознавця Ю. Найди, а також на розвиток систем машинного перекладу вже першого та другого покоління, базованих на правилах (Rule-based MT), зокрема, на створення трансферних систем та систем інтерлінгва (Transfer-based vs. Interlingua) [6].

Нарешті, ще одним джерелом психолінгвістики є праці радянських психологів та мовознавців – дослідників у галузі мови та мовлення. Чільне місце тут належить Леву Семеновичу Виготському, в працях якого акцентується увага на процесі виробництва мовлення. Складність завдання перекладу полягає в тому, що відтворення смислу вихідного повідомлення й донесення до одержувача думки відправника не можливе без її трансформації, адже, за Л. С. Виготським, думка не складається з окремих слів і завжди являє собою дещо більше за протяжність й обсягу, ніж слово [4].

У становленні досліджень активізації різних психічних процесів у інтерпретації та розумінні тексту / дискурсу велику роль зіграла московська школа психолінгвістики, яка у 1960-х – 1970-х рр. іменувалася як «теорія мовленнєвої діяльності». Зазначимо, що теорія мовленнєвої діяльності не була цілковитим аналогом галузі американської психолінгвістики, оскільки на Заході поняття діяльності та активності завжди ототожнювалися, не будучи окремим науковим напрямом [15].

Термін «теорією мовленнєвої діяльності» використовували спершу також для того, аби в методологічному плані чіткіше відмежуватися від необіхевіористичних засад психолінгвістики США [14]. Для перекладознавства значення цієї теорії полягає в специфіці предмета досліджень теорії мовленнєвої діяльності – «мовленнєвої діяльності як цілого та *закономірності* (виділено нами – С.З.) її комплексного моделювання» [8], а відтак, можливість зміщення акцентів перекладознавчих пошуків у бік виявлення законів процесів сприйняття вихідного тексту та породження тексту цільовою мовою.

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років світова психолінгвістика вже характеризується відступом від вивчення “мовної здатності” (“language competence”) і зосередженням на дослідженні “мовної активності” (“language performance”). Така зміна фокусу спричинена переосмисленням теорії породжувальної граматики Н. Хомського і нагальністю вивчення речення в мовленнєвому контексті, в дискурсі, в розмові та немовленнєвому дискурсі [7, 151]. Фактично обмежившись на рівні речення, менталізм уже не здатен був пояснити багатьох аспектів текстового рівня, процесів мислення.

У середині 1980-х років у своїх наукових пошуках психолінгвістика поступово починає звертати увагу на парадигму конекціонізму, що виник як реакція на кризу символізму / менталізму, являючи собою альтернативну теорію організації мови в мозку людини.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, головними об’єктами психолінгвістики є власне особливості мовленнєвої діяльності, породження та сприйняття тексту, риторика, стилістика, викладання рідної та чужоземної мов, а надто – теорія і практика усного й письмового перекладу. Саме завдяки партнерству психолінгвістики переклад почали розглядати як прикладну наукову дисципліну [3, 224]. Сучасний період розвитку психолінгвістики й перекладознавства тісно пов’язаний із когнітологією та семіотикою. Для першої психолінгвістика, як зазначали, слугувала точкою відліку. Тому симптоматично, що на цьому етапі є спроби назвати цю галузь науки когнітивною психолінгвістикою [17], а також етнопсихолінгвістикою [11] поряд із поширенням у науковому обігу поняття «когнітивна транслятологія». Утім, домінування когнітивного підходу проявляється в прагненні з’ясувати, яким чином людина організовує, декодує та виробляє інформацію про дійсність, як вона зберігається в пам’яті та перетворюється на знання, що впливають на нашу (вербальну) поведінку при прийнятті рішення чи вирішенні завдань. Нині також простежується активна розробка теми аналізу процесів становлення й функціонування мовної свідомості [1, 31-32].

Підсумовуючи короткий огляд «точок дотику» психолінгвістики й перекладознавства, підкреслимо, що всі розглянуті психолінгвістичні ідеї видаються надзвичайно цінними для розширення уявлення перекладознавців-дослідників про переклад як інтелектуально-творчий процес, а також для окреслення орієнтирів психолінгвістичного моделювання художнього перекладу й установа на цій основі його психолінгвістичних універсалій. Психолінгвістичний підхід видається досить перспективним напрямом досліджень у перекладознавстві, розширюючи його наукові обрії й практичні здобутки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белянин В. П. Психолінгвістика / Валерий Павлович Белянин. – М. : Флинта, 2008. – 232 с.
2. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию / Иван Александрович Бодуэн де Куртене. – т. 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 385 с.
3. Ваард, Я. де. На новых языках заговорят / Ян де Ваард, Юджин Найда. – СПб : , 1998. – с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь / Лев Семенович Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 368с
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 396 с.
6. Дарчук Н. П. Комп’ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту) / Наталя Петрівна Дарчук. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 351 с.
7. Краткий словарь когнитивных терминов/ Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
8. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
9. Лотман Ю. М. Семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – СПб.: Искусство СПб, 2004. – 704 с.

10. Олександр Фінкель – Забутий теоретик українського перекладознавства / За ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 438 с.
11. Пищальникова В. А. История и теория психолингвистики. Ч. 2. Этнопсихолингвистика / Вера Анатольевна Пищальникова. – М. : Московский государственный лингвистический университет, 2007. – 200 с.
12. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 192 с.
13. Психолінгвістика / [Т. Н. Ушакова, И. В. Королева, В. И. Лубовский и др.] ; под ред. Т. Н. Ушаковой. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 416 с.
14. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Л. О.Калмикова [и др.]. - Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельницький пед. ін-т ; К. : Фенікс, 2008. - 325 с. - (Вища освіта)
15. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / Ирина Михайловна Румянцева. - М. : PerSe (Логос), 2004. – 316 с.
16. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике. – М.: Прогресс, 2000. – 280 с. – (Серия: Филологи мира).
17. Фесенко Т. А. Концептуальные основы перевода / Тамара Александровна Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001. – 124 с.
18. Chomsky, N. Aspects of the Theory of Syntax / Noam Chomsky. – Cambridge Mass : MIT Press, 1965. – 263 p.
19. Chomsky, N. Syntactic Structures / Noam Chomsky. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2002. – 117 p.
20. Hutchins J. An Introduction to Machine Translation / John Hutchins, Harold Somers. – London: Academic Press, 1992. – 362 p.
21. Kade O. Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation / Otto Kade // Übersetzungswissenschaft. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981.
22. Nida, E. Toward a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating / Eugene Nida. – Leiden: Brill, 1964. – 331 p.
23. Osgood, Ch. Psycholinguistics: A Survey of Theory and Research Problems / Ch. Osgood, T. Sebeok // Journal of Abnormal. and Social Psychology. – 1954, Vol. 49, # 4. – Part 2. – P. 1-203.
24. Slama-Cazacu, T. Psycholinguistics, where to in the 21st century? / Tatiana Slama-Cazacu // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century. J. Arabski, Ed. – Katowice: University of Silesia, 2007. – P. 77 – 85.

УДК 811. 161 : 41

ОСОБЛИВОСТІ КОЛЬОРОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ (АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

**Світлана Ігнат'єва
(Полтава, Україна)**

У статті виявлено чинники, що впливають на формування кольорової картини світу в аксіологічному аспекті, розроблено концепцію кольорової сенсорності щоденникового дискурсу як особливого виду спілкування; встановлено в ньому кольорові сенсорні домінанти. Визначено аксіологічний статус кольороназв у світовідчутті оповідувача.

Ключові слова: зорова пам'ять, сенсорні домінанти, лексико-семантичні групи, кольорова картина світу, кольороназви, щоденниковий дискурс.